

Ս. ԷԶՄԻԱՍՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ.

Ձեռագիր № 875 Հոգեաց գերի է, որ Թարգմանել է Ստեփաննոս Իլովացի վարդապետը լատին լեզուից: Գրիչն է Յովհաննէս կրօնաւորը 1671 թուականին Շօշ (Սպահան) քաղաքում, երջանկայիշատակ Յակոբ կաթողիկոսի ժամանակ:

«Փառք մատուցի ի բնաւից՝ տուողին շնորհաց և իմաստից: Որ զօրացցայ զնպաստ տառիցս, Ստեփաննոս՝ սիրող տառից:»

«Արդ՝ գրեցաւ այս ի քաղաքն Շօշ ընդ հովանեաւ Ամենփրկչի վանից, ձեռամբ Յոհան մեղսամած անուամբ և եթ կրօնաւորի, ի խնդրոյ Մեսրոպէ Աստուածաբան վարդապետի, ի թիւն ՌճԻ ամի, ի յամենանն նոյեմբեր երրորդի. Ո՛վ ընթերցողք սորա՝ հարբ իմ և եղբարբ, անմեղադիր լերո՛ւք, զի կար մեր այս էր, և միով տէր ողորմիայիւ յիշեսջիք զմեղաւորս խնդրեմ Թախանձանօք և աղերսանօք, և դուք յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ՝ ի յաւուրն յետին, որ է օրհնեալ յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն: Հայր մեր, որ յերկինս ես, Զայնմանէ շնորհողին, որ շնորհէ առ խնդրողսն իւր լիալիբ ձօնութեամբ, զոր հռչակէ առաքեալն ասելով՝ ումեմն ետ Թարգմանութիւն՝ այլում մարգարէութիւն, միւսոյն հաւած և այլն: Յայսմ տարազի յորում կամիմ վիպասանել՝ այսս այս Ստեփաննոս շնորհալի վարդապետս, որ էր ի յերկրէն Ելախաց և Իլով քաղաքէ, վարժեալ ի լատին լեզուս և ի վարժարանս նոցա, և եկեալ յԱրարատեան երկիր Վաղարշապատ ի սուրբ Աթոռն Էջմիածին առ ոտս վարդապետաց և սրբոց հայրապետաց, կացեալ ամս բազումս՝ ուսեալ զամենայն մերային լեզուս, հմտացեալ հին և նոր Կտակարանաց և զարտաքնոց և աստուածաբանական գիրս զամենայն մերկապարանոց առաջի իւր տեսանէր, Եւ բունն էառ զանծանօթ գրեանս Լատինացւոց ի մեր լեզուս Թարգմանել, Բայց յայնմ ժամանակի, որ էր թիւ ՌճԻ, ի հայրապետութեան Աղուանից Տէր Պետրոս կաթողիկոսին, ես սին Վլաս վարդապետս՝ հանդերձ վերագրեալ հայրապետաւ գնացաք ի սուրբ Աթոռն Էջմիածին ի տեսութիւն Յակոբ կաթողիկոսին, որ բազում ամօք գնացեալ էր ի տունս Բունաց սակս խրաւովութեան անոպայ բարձրայօն աստիճանաւորաց շփութման սակի՝ դեգերեալ կայր առ դրունս բռնաւորաց ի Աստանդնուպօլիս և յԵրուսաղէմ, որ յարձ անդրէն՝ եկն ի սուրբ Էջմիածին: Իսկ Աղուանից եպիսկոպոսունքս ի տեսութիւն և երկրպագութիւն Իջման տեղւոյն, և ողջունել զեղբարս՝ անդ ժամանեցաք, զորս ի եղբարց տեսաք ի սուրբ Գրոց պարապմանցն դեգերեալ յորս մի էր Ստեփաննոս վարդապետն ի Թարգմանութիւն գրոց սրբոց, զորս ի ձեռին ունէր հրեշտակաց՝ հոգեաց՝ բնազանցականաց՝ և մեթաֆիզիքային, զի վարկպարազիս էաք իմն ծանօթի եղեալ իրր մատամբ ծայրի ճաշակեալ: Քանզի յոյժ սրտառուս տենչմամբ՝ արարի զիմն խնդիր քանզի ոչ եղև ձեռնուռ՝ քանզի նոր Թարգմանեալքն ոչ էր փոխեալ երկրորդի:

և ի ձեռն քարտուղարաց և նօտարաց՝ խոստացաւ ի դիպօջ ժամու առաքել յնզ։ Բայց մեր անդրէն դառնալն յԱղուանս եղև փոխումն սրբազան հայրապետին մերոյ Յէր Պետրոսի, սակս այսր ոչ սակաւ խռովութիւն և շփոթմունս եղբարց եղև՝ բազում ամս վասն կաթուղիկոսութեանս ոչ եղև ձեռնհաս մեր գրեանց։ Մինչև ամս ԻԲ, զի Յակոբն փոխեցաւ, նստաւ յԱթոռ Եղիազար պրն փառաւոր և իշխանազօր, և յետ նորա նահապետ ի ՌՃԽԲ, Ես անարժան Վլաս վարդապետս հանդերձ Սիմէօն Կաթուղիկոսով գնացաք յԷջմիածին՝ վասն Բ պատճառի, նախ՝ վասն վախճանեալ կաթուղիկոսական մխիթարութեան, երկրորդ՝ նորընծայ նահապետ կաթուղիկոսն շնորհաւորութեան ողջունի, Ոչ սակաւ սէրս եցոյց մեզ, բազում աւուրս կացաք անդ՝ և անտի ընդ մեզ եղեալ վարդապետքն յուղեւորութիւնս ելեալ վանօրայս մինչ ի մեծափառ աթոռս Բջնի շուեցաք՝ առ սիրելի եղբայրս մեր արհի եպիսկոպոսն Մեսրոպ վարդապետն, զոր նորա եկեալ էր ի Հօշօլսէ ի նուիրակութենէն և ի քարոզութենէն, զի բազում ծախ անօթից և ընծայիցն բերեալ ընդ իւր՝ և զգրեանս բազումս, զորս պատահեցաք՝ առ ցանկալեացն մեր զոր վաղեմի ունէի զփափազն և զիղձն ներ սրտիս վասն գրեւորոցս այս։ Զորս սա ևս սիրով ստացեալ ունէր փափագմամբ, իայց զիմ փափաքս յաղթեաց նորայն՝ վասնորոյ՝ թոյլ ետ, ընծայեաց մեզ և մեք ըստ ծախուն տոկոսին ընծայեցօք. առեալ բերաք ի մեր երկիրս Հրուան զոր ոչ է այսպէս գիր ի մերս աշխարհ։ Բայց վասն այն սակաւ յիշեցաք՝ զոր և դուք որդիք Սիօվնի յորս ցանկալք վարժել գրերոյս յիշեցէք զբազմամեղ Վլաս վարդապետս՝ հանդերձ ծնողովքս և հարազատ եղբարբքս։

Պ 1381 Զեւագիրը Գործք Աւագեղոցի մեկնութիւն է, նօտարագիր։ Արտագրողն է Զտքարիա Սարգաւազ Գանաքեռցի՝ սիւրբ Յովհաննու վանքում Այրարատի, Յակոբ Կաթուղիկոսի ժամանակ 1671 թ.։

Որոյ ամենակարող զօրութեամբն եղև զրաւ և աւարտումն գրոցս, որ կոչի Եղիշէ պատմագիր. յերկիրս Արարատեան ի գաւառս Կարբւոյ, յոտն Արագածու՝ հանդէպ Արայու ի հռչակաւոր և գերափառ աստուածաբանկ քաւարանիս ի սուրբ մենաստանս ի սիւղի վանաց, որ ստուգաբանեալ կոչի Յօհաննու վանք, որ ի վերայ Գասաղ գետոյ, որ էր յարկ կայանի իշխանացն Ամատունեաց և աթոռ Մամիկոնէից, Ընդ հովանեաւ մեծի ամիրդւոյն և յառաջընթաց Կարապետին Յովհաննու և Մատթէոսի աւետարանչին և սուրբ Լուսաւորչին և սուրբ Ճգնաւորացն Պարսամայ և Երեմիա և դամբարանաց մեծ իշխանին Վաչէի շինողի սուրբ կաթուղիկէին ի թուարբրութեան Հայկազնեան տոհմի Ռ. երորդի Ճ. երորդի, Ի. երորդի և Գ. երորդի Սեպտեմբեր ամսոյ ի մուտն, Ի թագաւորութեան Պարսից Հահ Սուլէյմանի. և յամիրայութեան տանս Արարատեան Սաֆիղանի երկրորդի, Եւ ի կաթուղիկոսութեան սուրբ Աթոռոյն Էջմիածնի

Տեառն Յակոբայ, և առաջնորդութեան սուրբ և հրաշակերտ մենաստանիս հեղահոգի և սրբազան մեծի բարունակետին Յոհաննիսի Կարեցեայ, յորում ժամանակի ներքիմք և վշտանամք յայլասեռ և եղեռնագործ ազգացն Պարսից, վասն զի այս Լ. և Ը. ամ է զի հաշտութիւն է ի մէջ երկուց մեծամեծ թագաւորացն՝ Պարսից և Տաճկաց, վասն այնորիկ բազմացեալ և յոռացեալ և՛ ազգն Պարսից ուտելոյ և ըմպելոյ պարապեալ, վասն որոյ միշտ կեղեքեն և կեղեկեն ողորմելի կեանս քրիստոնէից, նա և տասն են իշխանք իւրեանց զի ըստ կամաց նոցա շարժի. քանզի առաջին Սափիղանն, որ նստէր իշխան յԵրեւան լակզի ազգաւ, թշնամացաւ ընդ մեծ հայրապետին Յակոբայ, որ կամէր գնալ յԱսպահան վասն գործոյ իւրոյ. իսկ իշխանն երկեաւ մի գուցէ գանգատեսցէ յինքեան, այլ դարձոյց զնա յԱստապատ գեղջէ և արար զնա դիպահոյ, և ժամ գտեալ նորա փախեաւ և գնացեալ գանգատեաց Շահին, և այլ ևս լազուսք գանգատեալ էին ի նմանէ, զայս ամենայն լուեալ Շահն, առաքեաց և ըմբռնեաց զնա և կողոպտեաց զինչսն և զինքն շղթայիւք կալանս արար, և այլ ոմն փոխանակ նորա առաքեաց իշխել Երեւան Սափիղան անուն՝ ազգաւ Վիր. Սա տմարդութիւն ցուցեալ, և ո՛չ որ երկնչէր ի սմանէ, այլ ամենեքեան ըստ իւրեանց կամացն կային, և բազմացան գողք և աւաղակք և ո՛չ որ կարէր գնալ ճանապարհ զի կողոպտէին. եթէ որ գանգատէր նմա. և նա ո՛չ առնէր դատաստան, և այսպէս կայաք ամենեքեան յերկիւղի և ի սասանման, բազմացոյց և հարկապահանջութիւն ի վերայ ամենայն ումնք. Եւ մեք վա՛յ և աղաղաղակ կարդամք՝ ակն ունկելով ողորմութեան Աստուծոյ, Եւ այս դառն ժամանակիս գրեցաւ սա ձեռամբ ամենաթշուառ և վատահամբաւ Զաքարիայ սարկաւազի Քանաբեոցեայ՝ ի դրան սուրբ Կարապետիս և ո՛չ մի ժամ հաճոյ եղեալ Աստուծոյ, այլ զկամս իմ պաշտելով և զսիրտս եղբարցն խոցոտելով, վա՛յ եղկելոյս, Սակայն ով որ հանդիպիք սմա, յիշեցէք յաղօթս ձեր զառաջնորդ վանացս զՅովհաննէս բարունակետին, և այլ միաբանք ուխտիս:

Երեւանի խաներն իբրեւ մերձաւոր իշխաններ մեծ ազգեցու թիւն ունէին սուրբ Աթոռի, և հայրապետաց վերայ, որոնք յաճախ նրանցից աւելի, քան Շահերից նեղութիւններ էին կրում: Խաներն էլ մի տեսակ ինքնիշխան կառավարիչներ էին. Յակոբ կաթողիկոսի ժամանակ Երեւանի խան էր նշանակած ոմն Սաֆի ազգաւ լէկզի, որ շատ ագահ և բռնաւոր անձաւորութիւն էր: Յակոբ կաթողիկոսը կամենում էր երթալ Շահի դուռը զանազան խնդիրների համար, բայց Խանը երկիւղ կրելով, որ իւր վերայ գանգատի է գնում, ճանապարհին բռնել տուեց և կաթողիկոսին դարձնելով Երեւան բանտարկեց. բայց կաթողիկոսը կարողացաւ ծածուկ փախչել և գնալով Սպահան, գանգատեց Սաֆի խանի բռնութեան և Արարատեան երկիրը կողոպտելու մասին: Շահը համակրութեամբ ընդունեց հայրապետին, հրամայեց լէկզի Սա-



Ընդ որն և մեր կամք ըստ ծփանաց համայնից արէկոծութեանց վարեալ ի մրրկէ անտի խռովութեանց, զի ոչ հայրապետք և ոչ առաջնորդք և ոչ կրօնաւորք. ոչ լինեն երբէք յանդարտութեան և հանդարտութեան սակս զարտուղի գնացիցն և անըմպոն ընթացիցն, զոր ունին հաստատեալ յինքեանս. վասնորոյ տուժեն դիմասական հարկօք առաւելութեամբ և ոչ որպէս սահմանեալ և կարգեալ ի յօրէնսդրաց և առաջնորդաց իւրեանց, այլ երկիծուցանելով սաստկապէս կեղեքեն զկեանս անխնայապէս, ըստ օրինի չար տգրկաց անկուշտ և անյազ լինելով. Յորոց փրկեսցէ Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս զամենայն հաւատացեալս, Յիշեցէք . . . ևլն:

Ձեռագիր № 1671. Է պատմութիւն Միքայէլի Ասորոց պատրիարքի, մեծադիր բոլորագիր, գրած է թղթի վերայ 1687 թ.: Գրիչն է Մկրտում Զուղայեցի, Նդիաղար կաթողիկոսի ժամանակ: Ունի ընդարձակ յիշատակարան, ոգոյ մէջ կան հետեւեալ պատմական տեղեկութիւնք:

«Արդ շնորհիւ Տեառն սկսաք և ողորմութեամբն նորին յանկելեալ աւարտեցաք ի թուահաշուութեան հայազուն սեռի ՌՃԼԶ, Հոկտեմբերի Գ. եղև սկիզբն գծութեան սորին. ի հայրապետութեան Տեառն Նդիաղարու երիցս երանեալ աստուածապարգև կաթողիկոսի ամենայն Հայազնի, որ և ընդ ամենայն բարերարութեանն որ առ ազգն Հայոց արար բազում շէնս ի սուրբ Յակօբ յերուսաղէմ և ի սուրբ Էջմիածին, որ և արդ կայ ի նոյն գործս շինուց պայծառութեան յաթողոյ սրբոյ, եւ թագաւորութեանն Հագարացոց յարեմտեան գնդի Կոստանդնուպօլսի սուլթան Մահմատի, որ և բազում անգամ ի պատերազմի պարտեցաւ ի զօրուն ֆռանկաց, մնալով փոքր մասի գնդաւ. մինչև ձանձրացեալ նախարարացն և ամենայն զօրութեանց, ժողովեցան ի մի խորհուրդ՝ գրոհ տուեալ դիմեցին ի վերայ, ընկեցին զնա յաթողոյն թագաւորութեան, և նոյն ժամայն թագաւորեցուցին զեղբայր նորին զՍուլէյման կոչեցեալ Հոկտեմբերի ամսոյ ի ԻԹ. յաւուր տօնի Բարադամու Անտիօքայ եպիսկոպոսի յեա օէ աւուր, ապա ածաւ ընդ մէջ իւր զսուսեր թագաւորութեան թագիւ պսակեալ և հազիւ խաղաղացաւ վրդովմունք աշխարհի: Եւ արդ եղև աւաքտումն գրոյս պատմու-

Թեան ի թուականնս հայոց ՌՃԼԷ Յուշկարի ԺԳ. ձեռամբ Մըկըրտում և եթ մեղօք վիրաւորի և անարժանի Ջուղայեցւոյ ի Թոխաթ քաղաքի. որ Թաղթիղալայ կոչեցեալ յեկեղեղին սրբոյն Սարգսի առ ոտն տեառն իմոյ Մինաս վարդապետի, որ ստացաւ զգիրքս պատմութեան ի վայելումն անձին իւրոյ և ի յիշատակ հոգւոյ իւրոյ և ամենայն երախտաւորացն, զոր Տէր Աստուած տացէ վայելել ընդ երկայն աւուրս և յետ աստեացս ելանելոյն ի մարմնոյն մնալ ի յիշատակ անջինջ ի դուռն սրբոյ Աթոռոյս Երմիածիի :

Յիշատակարանի մէջ յիշված Սուլթան Մեհմէտը Իբրահիմ յաջորդ Մեհմէտ Ջորրոզն է, որ թագաւորեց 1648ից մինչև 1687: Սորա թագաւորութիւնը բաւական խաղաղ անցաւ բայց վերջին տարիներն եղան պատերազմներ Գերմանիայի դէմ, և այն անյաջող, մինչդեռ ինքը Սուլթանը փոխտնակ զօրքերին առաջնորդելու անձնատուր էր զուարճութեանց և մանաւանդ որսի, որ իւր ամենասիրելի պարսպմունքն էր. ուստի և մինչև իսկ աւանդութիւն էր տարածված ժողովրդի մէջ, թէ հայրը նրան անիծելով ասած է եղել, որ նա միշտ թափառական լինի սարերում և ձորերում: Պատերազմների անյաջողութիւնքն առիթ տուին դժգոհութեան այս սուլթանի դէմ և զօրքը ապստամբեցաւ: Ապստամբները գահընկէջ արին Մեհմէտ Ջորրոզին, բանտարկեցին, ուր և մեռաւ մի քանի տարիից յետ և թագաւորեցրին նորա եղբօր Սուլէյմանին, որ երկրորդ Սուլէյման կոչեցաւ:

№ 1131 ձեռագիրը մեկնութիւն քաղուածոց առակաց Ժողովուրդի, իմաստութեան գրոցն Սողոմոնի, բոլորագիր: Գրիչն է Միքայել ոմն 1687 թ.

« Հնորհիւ Տեառն սկսեալ և ողորմութեամբ նորին յանգ հանեալ աւարտեցի զսուրբ գիրս՝ ի յաւանն նոր քաղաք կոչեալ ընդ հովանեաւ սուրբ Նշանի եկեղեցւոյս՝ զնուաստողի Միքայել Բարդամ գրչի որդի. առ ոտս՝ տեառնս իմոյ Մինասայ քաջ բարունապետի ստացողի սուրբ տառիս արհի եպիսկոպոսի Եւդոկիակերտի: Ի ժամանակս թագաւորութեան տաճկաց սուլտան Մահմէտի, յորոյ վերայ էր պատերազմ ի քրիստոնէիցն արևմտից, յորոց կարի նեղեալ և իրր ի ստրկութիւն իմն չքաւորութեան անկեալ և հարկապա-

հանձնութիւնս յուղիս ի վերայ աշխարհի իւրոյ յարուցանէր՝ խնդրելով ի մեծամեծաց իւրոց դանձս բազումս։ անուն իմն եղեալ էքէպուռ աղչասի, և յետոյ իշխման անուամբ հարկ իմն եղեալ ծանր ի վերայ ամենայն ումք հնազանդելոցն, որ և ի վաղ ժամանակի երբէք եղեալ է թող զայնքն, որ յառաջմէ սահման իմն են հաստատեալ ի վերայ քաղաքաց և գաւառաց հարկ ի դանձս արքունի տալ, յորոց պահանջմանէ հարկացս ձանձրացեալ ամենայն ոք և ի դուռն չքաւորութեան հասեալ և ոմանք գլխովին իսկ անկեալ յաղքատութիւն և ի բնակութեանց իւրեանց փախուցեալ ի տար աշխարհս՝ տառապելով և անյոյս լինելով յապրուստ։ և ելս իրացն և խաղաղութիւն աշխարհի յԱստուծոյ հայցէին, միայն զնա ունելով յոյս փրկութեան բազում նեղութեանց իւրեանց, Այլ և աշխարհ ամենայն դատարկացաւ ի զօրաց արքունականաց հաւատարմաց, և բազմացան բոլրք աշխարհաւոր զօրաց կողոպտողաց, որ շրջեալ և իջեմանեալ ի գեղօրայսն՝ ազգի ազգի պատճառանք խնդրէին դրամս, և առաւել ևս ազգն թուրքմանաց խորանաշրջաց, որոց չարութեանցն ոչ տեսեալ գիւղօրայքն՝ աւերեցան բազում գեօղք և ամայացաւ երկիր նոցա ի բնակչաց աւուրք յառաջ, Եւ առաւել ևս յայսմ ամի զօրացան այս ազգքս թուրքմանաց, և աւար հարին զանասունս գիւղօրէից ամենայն երկրի և ի տեղիս տեղիս զբնակին ինչք գիւղից յաւար հարին, որպէս և Զաղք կոչեալ գեօղն թալանեցին ի գաւառն Սեբաստիոյ՝ ուր վանքն իսկ է Հրեշտակապետ կոչեցեալ, և դադարեցան ճանապարհորդք և կարավանք՝ և ամայացան ճանապարհք ամենայն, զի զբաղումս կողոպտեցին ի վաճառականաց և սպանին, Օրինակ քեզ՝ ասացելոցս և չափ վրդովմանն, զի մերձեալ եմ ի գրելոյ գրոցս Յուլիսի ԺԱ. և օգոստոսի ԻԴ. ապա կարացի հասուցանել յԵւգոնիա ի ձեռն վարդապետիս իմոյ, որ էր ի սուրբ Պարսամայ եկեղեցին, Թէպէտ և յոյժ շտապէի հասուցանել ի նա, զի և տէրն իմ իսկ փութալոյ յոյժ ստիպեալ ի սիրոյ գրոց, սակայն ոչ կարէաք առ միմեանս հասանել յերկիւղէն թուրքմանաց գողոց, և էր հետաւորութիւն միջոցի ճանապարհի մերում ժամու ԴԺ. անի, հետեալեացի, զի և ի կոյրս և ի մուրացիկս ոչ խնայեալ մերկացուցանէին, յորոյ բանիցս զառաւելութիւն չարութեան իմասցիս, Եւ գեօղք առ զմիմեամք եկեալ ի մի գեօղ ժողովէին և ոմանք փախուցեալ ի քաղաք անկանէին, որ և ի ժամանակի հնձոց՝ ոչ կարացին համարձակ գնալ ի գեօղս իւրեանց ի հունձ և ի մանգաղ, զի նոքա կերակուրիւրեանց արարին զարտօրայսն՝ հասկակոտոր առնելով և արածելով զանասունս իւրեանց, Յաւելեալ և այս նեղութիւն ի վերայ հարկացն թագաւորականաց և աւերմանցն գիւղից, յորոց պատճառէ եղև սղութիւն ցորենոյ և թանկութիւն հացի, այլ և աւերման պատճառ, Եւ աւելի իմն ևս այս որ ԴՃ. ըստակն ի մին մառչիլ եղև, և աղքատք և մշակք և արուեստաւորք, որք աւուրք սակով գործէին, յոյժ նեղեալ լինէին, զի զգրամն որ ինքեանք յումքէ առնուին, միւսն ի նոցանէ ոչ առնոյր՝ թէ կերակրամաճառք և թէ այլք, որ և յոյժ վշտացեալ լինէին և այլ զինչ երկարեցից Զեզ ի ձանձրութիւն, Որ և խնդրեմք ի Տեսառնէ՝ ապա անդորրութիւն և խաղաղութիւն ամենայն երկրի՝ աղաչանօք ումենայն սրբոց։

№ 1388 ձեռագիր Կաթողիկեայց Թղթոց մեկնութիւն է ի Սարգսէ Շնորհալույ, բոլորագիր, պատկերազարդ, ընտիր գրչու թեամբ: Գրիչն է Մկրտում Զուղայեցի, Եղիազար Կաթողիկոսի և Օսմանցւոց Մահմէտ սուլթանի ժամանակ 1687 թ.

Արդ՝ յիշելով զանցաւոր և զանկայուն զփառս աշխարհիս, և փափագելով անանց և մշտնջենաւոր կենացն յաւիտենականաց՝ մեծ բարունի և աստուածաբան Մինաս վարդապետն Յամթեցի. վասն այն ստացաւ զսուրբ գիրքս Կաթողիկեայց եօթից Թղթոցն, զոր սուրբ վարդապետն Հայոց Սարգիս՝ մեկնեալ է զսա քաղցր և ախորժ բանիւք, ոչ նրբագոյն շաւղօք, և ոչ ըստ գեղջուկ բառիւ՝ կամ բայիւ, այլ արքունական միջնաշաւիղ գնացիւք, քաղցրաբարառ պատմաբանութեամբ, զոր ետ գրել զսուրբ գիրքս Մինաս վարդապետն Յամթեցի յիշատակ հոգւոյ իւրում և հոգեւոր ուսուցչի իւրն՝ տէր Մարկոսի վարդապետի Շէնգուշեցւոյ վախճանելոյ յառաջ քան զայս եօթն ամաւ, նա և մարմնաւոր ծնողացն իւրոց՝ հօրն մահտեսի Առաքելի և մօրն Հռիփսիմէի և մեծ մօրն՝ մահտեսի Պահլէի, և առհասարակ երախտաւորացն իւրոց, և ամենայն արեանառու զարմից և ազգայնոցն իւրոց:

Արդ՝ գրեցաւ սուրբ գիրքս եօթից գլխոց մեկնութեան Կաթողիկեայց ի թուահաշուութեանս Հայազուն սեռի ՌՃԼ և Զ. ամին ի Յուն վար ամնոյ Ժ. Ձեռամբ յեանեալ Մկրտումի՝ մեղօք վիրաւորի և անարժանի Զուկայեցւոյ ի քաղաքս Յեղուկիս Բողաթ կոչեցելոյ, ի յեկեղեցիս սուրբ Սարգսի Թաթիթիլալայ, Ի Հայրապետութեան վեհափառ և լուսազարդ սուրբ աթոռոյն Էջմիածնի, Հանգարտախաղաց ծովուն հաստահեղոյս և անառիկ պարսպին, աստուածամեծար և երանաշնորհ սրբազան Կաթողիկոսի Յեանն Եղիազարու Հոռմկլայեցւոյ՝ հինգերորդ ամի հայրապետութեան: Եւ թագաւորութեան Հագարացւոց՝ Հոռմաց տանոյ սուլտան Մահամատի ի դառն և վշտաշատ տխրալի և անբարի ժամանակիս, զոր հինգ ամաւ յառաջ մինչև ցայս վայր՝ կան ի մէջ մեծ ևս անհնարին պատերազմաց ընդ քրիստոնէից ազգին ֆռանկաց, որ և լինին բազում կոտորումն զօրաց, անկումն մեծամեծաց, առումն քաղաքաց, աւերումն աւանաց, աւարառումն տանց և ընչից, գերեմարումն կանանց և տղայոց, քայքայումն ազգաց, աւերումն՝ քակտումն և խանգարումն եկեղեցեաց և սուրբ տեղեաց բազմաց և այլս սոյնպիսիս յուղիս, որ կարի իմն սգոյ և արտասուաց են արժանաւոր, Զոր և հայցեմք, զի բազմագումն Աստուած համղեալ վարեցի ի խաղաղութիւն, վասն զի քաղաքք ամենայն, աւանք, գաւառք՝ և գիւղօրայք՝ որք ընդ իշխանութեամբ Հագարացւոց են՝ կան ի մէջ դառն վշտաց, ի հոլովումն զօրաց պատերազմադաց, կոխումն տանց, և բռամբ քարշումն մեծամեծաց և տղայոց, Մանաւանդ քրիստոնէիցս՝ որք կան ի մէջ չարաչար պահանջողաց, որ անպատմելի է և անընդ գրով արկանելի, զոր և հեշտալուրն Աստուած գթացիալ ազատեցէ ի ձեռաց նոցա զազգս քրիստոնէից ամեն:

Մեհմէտ չորրորդից յետ՝ Թաղաւորեցին Սիւլէյման Դ, և Ահմէտ Բ. սոցա ժամանակ արտաքին պատերազմները Գերմանացւոց և Վենետիկեցւոց դէմ շարունակվելով, գրաւեցին Օսմանեանց բոլոր ոյժը. Թաղաւորական գոնձարանը շատ նեղ վիճակի մէջ ընկաւ, այնպէս, որ արքունեաց արծաթեղէնք անգամ հարկ եղաւ հալել դրամ ձուլելու համար: Պարզ է, որ այսպիսի ժամանակ կռաւորութիւնը ստիպված պիտի լինէր նորանոր հարկեր դնել ժողովրդի վերայ: Բացի սորանից պետութեան ոյժը քաշվելով Եւրոպա Գերմանացւոց դէմ, նորա Ասիական նահանգները անխնամ մնացին և նպաստեցին ապստամբաց և աւազակաց արձակ համարձակ գործելուն: Անզուսպ յափշտակիչներն էին և Թիւրքմէներն, որոնք մեծամեծ չարիքներ հասուցին Փոքր Ասիոյ բնակչաց: Սորա վերայ են ակնարկում վերջին երկու յիշատակարանք 1687 և 1688 թուականներ:

## Մ Ի Լ Տ Ո Ն

ԵՒ ՆՈՐԱ

• ԿՈՐՈՒՍՏ ԴՐԱԹՔԻ •

( Ըստ Տէնի )

( Շ-րոշ-ի-թիւն )

Ամէն մի խօսքից լաւ նկատում է, թէ խօսողն է՝ մի բողոքական ամուսին, մի հոգևոր հայր իւր կնոջ, Հետեւեալ օրը այց է գալիս հրեշտակը: Ադամը խնդրումէ Եւայից, որ ուտեստի պատրաստութիւն տեսնէ. նա էլ որպէս պատուական տանտիկին՝ պարծանքով թուում է իւր բանջարանոցի լիութիւնները և մի քանի բոպէ լաւ մտածում է, թէ արդեօք սեղանը ինչո՞վ զարդարէ. «Նա անտարակոյս կը խոստովանի, թէ Աստուած առատաձեռն բարութիւններ է շնորհել երկրին ևս նոյն չափով, ինչքան և երկնքին » \* ) : Ահա մի հիւրասէր քրիստոնէական հոգացողութիւններ: Աճապարանք դուրս է գնում հոգսերը դէմքի վերայ նկարուած, թէ արդեօք ո՞ր ընտրութիւնը լաւագոյն է, ի՞նչ կարգ պահպանուի, որպէս

\* ) Զի տեսեալ վկայեցէ՝ թէ և աստէն իսկ ընդ երկիր Լցեալ է Աստուծոյ զիւր բարութիւն որպէս յիշկինս: